

Monika STANNY*
Zofia ŚLIWOWSKA**
Radosław HOFFMANN***

MIASTO – WIEŚ: DYCHOTOMIA CZY CONTINUUM? ROZWAŻANIA OSADZONE W TRZECH KONTEKSTACH: SOCJOLOGICZNYM, EKONOMICZNYM I GEOGRAFICZNYM

Zarys treści: Miasto i wieś to dwa podsystemy, które są względem siebie komplementarne i jednocześnie przeciwstawne, gdyż w makrosystemie społeczno-ekonomicznym wytwarzają oba typy powiązań. Z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego miasto i wieś tworzą pewną całość, jednak ta niejednoznaczność relacji pomiędzy nimi powoduje, że wciąż poszukujemy odpowiedzi na pytanie *gdzie kończy się miasto, a zaczyna wieś?* Rozważania nad interpretacją tak ujętego problemu badawczego, osadzone zostały w trzech wymiarach: przestrzennym, socjologicznym i ekonomicznym.

Rozpatrywany w artykule dylemat metodologiczny dotyczący określenia relacji między miastem a wsią, jest ostatecznie nierozstrzygalny. Przecistawianie miastu wsi ma wymiar historyczny, istnieje bowiem od zawsze, odkąd istnieje miasto. Jego ujęcie najpierw dychotomiczne, potem w relacji wiejsko-miejskiego *continuum*, ulegało ewolucji wraz z rolą rolnictwa, jakie ono odgrywało w gospodarce. W obecnej fazie nastąpiło jego uogólnienie w postaci przeciwieństwa centrum – peryferia.

Słowa kluczowe: relacje miasto – wieś, dychotomia, *continuum*, centrum – peryferia.

Wprowadzenie

Miasto i wieś tworzą w przestrzeni społeczno-gospodarczej nierozdzielny oraz trwały system interakcji, będąc jednocześnie jego biegunowymi elementami, a tym samym jako kategorie są sobie przeciwstawiane. Ta niejednoznaczność relacji pomiędzy nimi powoduje, że wciąż aktualne jest pytanie *gdzie kończy się*

* Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

** Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

*** Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

miasto, a zaczyna wieś? Rozważania nad interpretacją tak ujętego problemu badawczego, mają na celu zweryfikowanie na podstawie krytycznej analizy piśmiennictwa i doświadczeń badawczych autorów, dylematu metodologicznego rozpatrywanego, który rozpatrywany będzie w trzech wymiarach:

- przestrzennym – rozumianym jako zróżnicowanie składników przestrzeni, traktowane w kategoriach miejsc, punktów, ognisk;
- socjologicznym – mając na względzie interakcje społeczne, kategorie wiejskiego vs miejskiego stylu życia, jakości życia, konsumpcji, kultury;
- ekonomicznym – poprzez uwzględnienie relacji między funkcjami gospodarczymi. Analiza krytyczna piśmiennictwa w interdyscyplinarnej retrospekcji.

Inspiracją do pogłębionej interdyscyplinarnej refleksji nad relacjami jakie powstają pomiędzy miastem i wsią, są też problemy natury metodologicznej przed jakim stoi naukowiec posługujący się tymi kategoriami przestrzennymi. Otóż, każdy badacz zdarzeń, zjawisk czy procesów zachodzących na wsi bądź/i w mieście dokonuje na wstępie wyboru czy badanie ustawić (1) w relacji miasto *versus* wieś, czy (2) w układzie *continuum* przestrzennego (między jednostkami administracyjnymi tego samego poziomu podziału terytorialnego). Pierwsze ujęcie, ukazuje „jedną” wieś (przeciętną) bądź miasto, drugie natomiast ukazuje różnorodność, złożoność. Zdawać sobie należy sprawę, że mówiąc o „wsi/mieście statystycznym” badanie oparte zostaje o dane uogólnione – dla danego agregatu miasta/wsi. Powstaje wówczas obraz uśredniony, który nie przystaje do zróżnicowanej rzeczywistości społeczno-gospodarczej kraju czy regionu/rejonu¹.

Problem definiowania obszaru

W Polsce wieś/obszary wiejskie definiuje się według kryterium administracyjnego². Do ludności miejskiej zalicza się ludność zamieszkałą w miejscowościach posiadających prawa miejskie, do ludności wiejskiej – ludność zamieszkałą poza granicami administracyjnymi tych miast. Decyzje o zmianie statusu jednostki organizacyjnej, a więc wyłączenie bądź włączenie miasta, czy obszaru wiejskiego z danej grupy jednostek podejmują najwyższe organy państwowe (Rada Ministrów, a Główny Urząd Statystyczny uwzględni ten fakt w nomenklaturze jednostek terytorialnych). Uwzględniane są przy tym głównie zmiany

¹ M. Stanny, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa 2013.

² patrz: E. Rosset, *Perspektywy demograficzne Polski*, PWE, Warszawa 1961, s. 155; I. Frenkel, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian*, IRWiR PAN, Warszawa 2003, s. 9.

liczby mieszkańców oraz poziom rozwoju funkcji nierolniczych, choć brane są pod uwagę również inne, mniej ostre kryteria, jak: rola jednostki w strukturze regionu, położenie, inwestycje, bądź tradycje obszaru. Te nie w pełni jasne kryteria wywołują pewne kontrowersje. Część miast stanowiących jednostkę centralną gminy to miasta małe i bardzo małe, często mniejsze pod względem liczby mieszkańców od dużych wsi. W Polsce zdarzają się (choć są nieliczne) miejscowości o statusie wsi, mające więcej niż 5 tys. mieszkańców, jednocześnie dwie miejscowości o statusie miast (Wyśmierzyce, pow. białobrzegi, woj. mazowieckie i Suraż, pow. białostocki, woj. podlaskie) mają mniej niż 1 tys. mieszkańców (wg BDL 2014).

Również uwzględniając warunki społeczno-gospodarcze, czy strukturę funkcjonalną jednostek administracyjnych okazuje się, że wsie duże i wsie małe różnią się w sposób o wiele bardziej istotny, niż wsie duże i małe miasta. Z tych też powodów, wielu naukowców podejmujących się definicji obszaru miejskiego czy wiejskiego wykraczającej poza ramy podziału administracyjnego, a uwzględniającej inne cechy (np. liczba ludności w gminie czy powiązanie funkcjonalne z rolnictwem), kompromis znajduje włączając pod to hasło również małe miasta³. Jednak ta kwestia rozpoczyna kolejny wątek, wymagający określenia pojęcia „małe miasto”, z którego tu rezygnujemy.

Oczywiście, ze względów praktycznych w pracy badawczej najczęściej przyjmuje się definicję obszaru według kryterium administracyjnego. I tak na przykład chcąc badać obszary wiejskie w Polsce, musimy zdawać sobie sprawę z tego, że jest to wg stanu na 2015 rok zbiór jednostek gminnych w liczbie 2173, tj. gminy wiejskie i obszary wiejskie gmin wiejsko-miejskich. Niezależnie od koniecznych, przyjętych rozstrzygnięć technicznych w sprawie ujmowania obszarów wiejskich jako jednego agregatu przeciwstawianego miastom, czy zbioru zróżnicowanych jednostek terytorialnych, są one miejscem, w którym żyją i gospodarują ludzie tworząc społeczności lokalne, ale gdzie w relacji do miasta:

1. zarówno działalność społeczna, jak i gospodarcza (w tym szczególnie rolnicza) jest rozproszona,
2. mniej zróżnicowane struktury społeczne i gospodarcze są konsekwencją ich mniejszej konkurencyjności,
3. mniejsza jest dostępność do dóbr i usług publicznych.

Bez względu więc na konotacje terminu „obszar wiejski” w różnych językach nauk społecznych o czym szerzej pisała M. Stanny w artykule⁴, pozwalamy sobie na stwierdzenie, że ich wspólnym elementem jest aspekt przestrzenny,

³ por. opracowania m.in.: A. Czarniecki, *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa 2009, s. 29.

⁴ M. Stanny, *Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie* [w:] *Wieś i Rolnictwo* 2014, nr 1 (162), s. 123-138.

który w relacji do obszarów miejskich ma zupełnie inny charakter (inną rolę jako czynnik rozwoju).

Dychotomia funkcji gospodarczych

Dychotomiczny podział na miasto i wieś, jako zdecydowanie różne jednostki osadnicze pod względem morfologicznym, instytucjonalnym i funkcjonalnym, ukształtowany został najprawdopodobniej w feudalizmie i wynikał z historycznego podziału funkcji – rolniczej dla wsi, natomiast głównie pozarolniczych dla miast⁵. Z kolei pojęcie dychotomii do koncepcji operujących przeciwstawnością typu czy modelu społeczeństwa miejskiego społeczeństwu niemiejskiemu wprowadził E. Drukheim pod koniec XIX w., używając określeń społeczeństwa nowoczesnego (miejskiego – opartego na solidarności organicznej) oraz społeczeństwa tradycyjnego (wiejskiego – opartego na solidarności mechanicznej). Wraz z rozwojem kapitalizmu i industrializacji zaczęło się zróżnicowanie funkcjonalne wsi. W XIX wieku pojawiły się kolonie robotnicze i strefy podmiejskie wokół większych miast. Ponadto wzmocniły się procesy koncentracji działalności nierolniczej, co stworzyło szanse ewolucji osiedli wiejskich do rangi miasta. Rozwój transportu umożliwił przestrzenne rozdzielenie miejsc pracy od miejsc zamieszkania. Przesłanki te stały się podstawą do zaistnienia przejściowej formy osadniczej między miastem a wsią, którą to w 1891 roku niemiecki geograf F. Ratzel nazwał „osiedlem przejściowym”. Również w polskiej literaturze geograficznej osiedla tego typu wyodrębniła w latach 70. XX wieku M. Kielczewska-Zaleska⁶, zaliczając do nich te, które mają *obok funkcji rolniczej inną, jednostronnie rozwiniętą funkcję usługową, mieszkaniową czy produkcyjną, (...) na ogół nieduże, w których nie nastąpił rozwój i koncentracja wielostronnego życia miasta, ale które już przejęły pewne działy gospodarki nierolniczej i mają inny charakter od zwykłej wsi rolniczej*. Na podstawie badań wydzieliła sześć typów osiedli przejściowych, tj.: usługowe, małe miasteczka rolnicze, osady targowe, wsie zurbanizowane o charakterze mieszkalnym, osiedla przemysłowe, osiedla kulturalno-usługowe.

W pracy pt. *Socjologia wsi. Podstawowe pojęcia* [1966] B. Gałęski opisuje przemiany na wsi, które ujmuje kompleksowo pod hasłem „system życia wiejskiego”. Zachodzące w drugiej połowie XX wieku procesy (jak personalizacja pracy, dezintegracja i reintegracja społeczności wiejskiej, przemiany struktury

⁵ więcej w: A. Zagożdżon, *Osadnictwo – trwałość i zmienność, (w:) Procesy urbanizacji i przekształcania miast w Polsce*, B. Jałowicki, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.), Ossolineum, Wrocław-Łódź 1988, s. 57-74.

⁶ M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, Wyd. 3, PWN, Warszawa 1976.

rodziny i jej związku z gospodarstwem) stanowią moment przejścia od tradycji do nowoczesności, czy od wiejskości (rozumianej jako chłopskość) do miejskości. *Wieś i wiejskość, podobnie jak miasto i miejskość* – stwierdza Maria Halamska⁷, nigdy nie były definiowane autonomicznie, lecz zawsze względnie, przez podwójną dychotomię, odnoszącą się do sposobu życia (wieś/miasto) i sposobu produkcji (rolnictwo/przemysł). Analiza dynamiczna lokowała wieś i rolnictwo jako trendy przeszłości, przyszłość należała do miasta i przemysłu, które absorbowwały zasoby ludzkie i decydowały o rozwoju społeczno-ekonomicznym. Miasto było (i jest) postrzegane jako zamożniejsze, wieś o wiele uboższa czy uboga. W analizie przestrzennej miasto związane jest z przestrzenią centralną, wieś – peryferyjną.

Bogdan Jałowiecki⁸ podkreśla, że dychotomiczne podejście (tj. konstruowanie odpowiednich typów idealnych, analiza schematów dwudzielnych) ma bogatą tradycję w socjologii i niewątpliwie przyczyniło się do wyjaśnienia ogólnych prawidłowości. Ponieważ jednak takie traktowanie zjawisk, uprawnione na wysokim szczeblu abstrakcji, jest zwykle niezbyt adekwatne do rzeczywistości, układ dychotomiczny został przez badaczy nauk społecznych uzupełniony przez różnego rodzaju *continuum*.

Pomiędzy miastem a wsią. Stopniowalność miejskości i wiejskości

W naukach społecznych wyróżnia się co najmniej dwa ujęcia *continuum* wiejsko-miejskiego⁹. Pierwsze zakłada istnienie dwóch odmiennych form osadniczych społeczności ludzkich, pomiędzy którymi znajdują się jednostki osadnicze o charakterze przejściowym, z cechami zarówno miejskimi, jak i wiejskimi. Drugie ujęcie podkreśla ciąg jednostek osadniczych różniących się występowaniem i natężeniem cech właściwych dla miasta lub wsi. Jest więc ono swego rodzaju częścią skali wektorowej, którego krańce wskazują na nasilenie miejskości lub wiejskości. W ujęciu ogólnym przez pojęcie *continuum* rozumie się: ciągły, uporządkowany zbiór nieskończonej liczby elementów przechodzących płynnie

⁷ *Wieś jako przedmiot badań naukowych*, praca zbiorowa pod red. M. Halamskiej, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2011, s. 226.

⁸ B. Jałowiecki, *Proces urbanizacji a relacje miasto-wieś*, IRWiR PAN, Warszawa 1987, s. 22.

⁹ Szerzej: Z. Chojnicki, T. Czyż, *Charakterystyka małych miast regionu poznańskiego a koncepcja kontinuum wiejsko-miejskiego*, (w:) *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, P. Korcelli, A. Gawryszewski (red.), „Prace Geograficzne IG PAN”, nr 152, Wrocław-Lódź 1989.

jeden w drugi, jest to zwarta i spójna przestrzeń metryczna (inaczej: niepusta przestrzeń topologiczna).

Do najbardziej znanych ujęć typologicznych wiejsko-miejskiego *continuum*, należy koncepcja zaproponowana w okresie międzywojennym przez Pitrima A. Sorokina i Carle C. Zimmermanna. Wyodrębnili oni osiem cech odróżniających dwa przeciwstawne pojęcia. Wśród nich znalazły się m.in.: rodzaj zatrudnienia, stan środowiska, wielkość jednostki osadniczej, gęstość zaludnienia, homogeniczność społeczna mieszkańców, mobilność i system interakcji społeczno-kulturowych. Warto zaznaczyć, iż atrybuty te we współczesnych studiach obszarów wiejskich nadal wchodzą w podstawowy kanon zmiennych, choć ich ostateczny zestaw zawsze jest zależny od arbitralnych decyzji badacza¹⁰.

Tego rodzaju podejście było rozwijane również przez Roberta Redfielda, który uważał, że zarówno wiejskość, jak i miejskość ma charakter stopniowalny. A zatem zmienna wiejskości-miejskości nie ma charakteru zmiennej dyskretnej, lecz jest zmienną ciągłą. Jego koncepcja folk – urban *continuum* jawi się nie tylko jako koncepcja kontrastu, ale bardziej jako swoista zasada ewolucji, przebiegająca od społeczności plemiennej do miasta, z pokonywaniem „po drodze” etapów określanych mianem społeczności chłopskiej czy małego miasta. Scharakteryzował on badane przez siebie społeczności terytorialne za pomocą dwóch zmiennych niezależnych (izolacji i jednorodności) i trzech zmiennych zależnych (deorganizacji, świeckości i indywidualizmu), stawiając hipotezę, zgodnie z którą w miarę regresji pierwszych cech następuje progresja cech drugich¹¹.

Najdłuższą tradycją badań problematyki wiejsko-miejskiej odznacza się socjologia, która najczęściej przedstawia je w świetle koncepcji porównań społeczeństwa wiejskiego/agrarnego/tradycyjnego i miejskiego/przemysłowego/nowoczesnego. Jednak to przeciwstawianie obu społeczności ma również charakter postępującej etapami ewolucji, tzn. ukazuje drogę przejścia od wspólnoty pierwotnej do społeczeństwa kapitalistycznego. Różne jej ujęcia, w uzupełnieniu, przedstawia tab. 1.

¹⁰ M. Halamska, Struktura społeczna współczesnej polskiej wsi. Zróżnicowanie regionalne, (w:) „*Wieś i Rolnictwo*” 2014, nr 1 (162), s. 81-97; A. Rosner, M. Stanny, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWIR PAN, Warszawa 2014.

¹¹ K. Górlach, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 32.

Tabela 1. Zestawienie przeciwstawne kategorii wiejskiej i miejskiej wg autorów

Autor	Podejście	Kategoria wiejska	Kategoria miejska
Emile Durkheim	socjologiczne	solidarność mechaniczna	solidarność organiczna
Robert Redfield	etnologiczne	ludowe	miejskie
Ferdinand Tönnies	socjologiczne	wspólnota	stowarzyszenie
Max Weber	ekonomiczne	społeczeństwo tradycyjne	społeczeństwo racjonalne
Johann Heinrich von Thünen	ekonomiczne	okręgi produkcji rolniczej	rynek zbytu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: K. Górlach 2004, s. 18.

Koncepcja *continuum* wiejsko-miejskiego uruchomiła w okresie powojennym serię prób podejmowanych przez socjologów i geografów, mających na celu określenie obszarów przejściowych między miastem i wsią. Pod uwagę brane były różne kryteria, na podstawie których dokonywano typologii usytuowanych na skali miejskości i wiejskości. Przykłady typologii zawarto w tabeli 2. zauważając jednocześnie, że dostępna współcześnie statystyka nie pozwala na dokonywanie charakterystyki miejscowości w oparciu o kryteria społeczno-zawodowe zaproponowane m.in. przez Louis Marie Coyauda¹². Biorąc jednak pod uwagę wszystkie zbiorowości terytorialne i kryterium złożoności ich organizacji, ciekawą propozycją wydaje się typologia przedstawiona przez Everetta M. Rogersa. Na jej podstawie możliwa jest nie tylko analiza organizacji społecznej poszczególnych zbiorowości, ale również charakterystyka sieci osadniczej. Podobnymi kategoriami operował też Raymond Ledrut, biorąc pod uwagę złożoność struktur społecznych. Jak każda typologia i te mogą być dyskusyjne, ważne jest jednak w tym miejscu to, iż uwzględniają – poza miastem i wsią – całą tzw. przestrzeń podmiejską.

¹² Omówione na podstawie: B. Jałowicki, *Proces urbanizacji a relacje miasto – wieś*, IRWiR PAN, Warszawa 1987, s. 33.

Tabela 2. Przykłady typologii zbiorowości w *continuum* miejsko-wiejskim

Typologie zbiorowości według wybranych autorów:		
<i>Everett M. Rogers</i> (1960)	<i>Raymond Lerdut</i> (1968)	<i>Louis Marie Coyaud</i> (1973)
Kryterium – organizacja społeczna zbiorowości: <ul style="list-style-type: none"> – wiejskie sąsiedztwo, – wieś, – małe miasto, – miejsko-wiejskie osiedla pod miastem, – podmiejskie rezydencjalne dzielnice (lub przedmieścia), – miasto, – metropolia. 	Kryterium – złożoność struktur społecznych: <ul style="list-style-type: none"> – wioska, – jednostka sąsiedzka w mieście, – miasteczko, – dzielnica, – miasto. 	Kryterium – skład społeczno-zawodowy: <ul style="list-style-type: none"> – rolnicy, robotnicy, pracownicy usług, – rolnicy, pracownicy usług, robotnicy, – robotnicy, rolnicy, pracownicy usług, – robotnicy, pracownicy usług, rolnicy, – pracownicy usług, rolnicy, robotnicy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie B. Jałowiecki, *Proces urbanizacji a relacje miasto – wieś*, IRWiR PAN, Warszawa 1987, s. 33.

Continuum miejsko-wiejskim w aspekcie powiązania systemu osadniczego z funkcjonowaniem zamieszkałych tam społeczności, od lat 70. zajmowali się w sposób problemowy i metodyczny głównie polscy geografowie. Choć wcześniej problematykę ujmowano najczęściej oddzielnie, opisując wieś lub miasto w opozycji do siebie, to wyraźnie zainteresowanie przestrzenią podmiejską jako formą *continuum*, zwróciło uwagę na niedoskonałość dychotomicznego podziału jednostek osadniczych. W dekadzie lat 80. W. Stola¹³ wskazała, że rzeczywistość między miastem a wsią jest bardzo złożona, bowiem właśnie tam, gdzie procesy urbanizacyjne wkraczają na wiejskie obszary podmiejskie, powstają obszary o charakterze przejściowym, formy pośrednie. Tworzy się wówczas strefa podmiejska z miejską formą zabudowy o zróżnicowanej intensywności, zagęszczeniu oraz kształcie, a także z wieloma funkcjami osiedli wiejskich (często o miejskiej genezie, z różnym stopniem zachowania układów morfologicznych). Jej stopień wykształcenia zależy od wielkości miasta. Odnacza się podwyższoną gęstością sieci drogowej i zróżnicowanym poziomem przeobrażeń wsi w zakresie struktur demograficznych, społeczno-zawodowych oraz więzi i stunków społecznych. Strefy takie wykazują predyspozycje do tworzenia lokalnych układów z funkcjami centralnymi, które mogą porządkować struktury przestrzenne obszarów wiejskich.

¹³ W. Stola, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, IGI PAN, Wyd. Ossolińskich, Wrocław 1987, s. 27.

We współczesnej geografii koncepcja *continuum* miejsko-wiejskiego, jednoznacznie wyraża odejście od dychotomicznego podziału typów społecznych na rzecz uchwycenia różnic warunków życia społeczeństw, w różnych kategoriach jednostek osadniczych. J. Falkowski i P. Brodowski¹⁴ wskazują, że o jego pojmowaniu decydują takie elementy jak: położenie geograficzne oraz funkcje i relacje (własności) między miejskością a wiejskością. Różne znaczenia tego pojęcia definiuje także D. Sokołowski¹⁵, wyliczając, że może być to:

1. proces, ewolucyjny rozwój jednostek osadniczych, w których osiedla „przemieszczają się” na osi wieś – miasto (przy czym nie każda wieś przekształci się w miasto, gdyż na ogół zatrzymuje się na jednym z pośrednich etapów rozwoju);
2. rodzaj skali wiejskości-miejskości, na której znajdują się wszystkie jednostki osadnicze, przy czym miejsce danej jednostki na tej skali uzależnione jest od zmiennego w czasie poziomu wykształcenia atrybutów zurbanizowania i miejskości;
3. określenie zbioru osiedli lub społeczności, który może być pojmowany w różnych zakresach (np.: od wiejskiego sąsiedztwa, poprzez wszystkie formy pośrednie, do miejskiej metropolii).

Kontekst rozwoju jednostek osadniczych o różnych funkcjach gospodarczych, jako różnych kategorii umieszczonych na osi miasto – wieś nie wpisał się już tak wyraźnie w nurt badań ekonomicznych. W budowanych na początku XX wieku modelach makroekonomicznych nie uwzględniano wymiaru przestrzennego. Przyjęte było założenie o autonomicznym i wszechobecnym mechanizmie rynkowym, który niweluje wszystkie nieprawidłowości, w tym także w przestrzeni. Nawet wówczas kiedy dywagowano na temat rozwoju w przestrzeni – jak np. w pierwszych doktrynach interwencjonizmu Johna M. Keynesa, dominował przyrząd ogólnokrajowy.

Obecnie ekonomiści podkreślają, że „wiejskość” danego obszaru czy jednostki osiedleńczej jest stopniowalna, nie tylko w kontekście przestrzennym, czy socjologicznym, ale i ekonomicznym. Różne jednostki klasyfikowane jako wiejskie (obszary wiejskie), mogą być umieszczone na osi miasto – wieś, która two-

¹⁴ J. Falkowski, P. Brodowski, *Ocena continuum miejsko-wiejskiego obszarów metropolitarnych Polski metoda potencjału społeczno-gospodarczego*, (w:) *Problemy i metody oceny continuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, W. Gierańczyk, M. Kluba (red.), Studia Obszarów Wiejskich t. XIII, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, IGiPZ PAN, Warszawa 2008, s. 12.

¹⁵ D. Sokołowski, *Zróznicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji continuum wiejsko-miejskiego*, Wyd. UMK, Toruń 1999, s. 36.

rzy dość rozległe *continuum*. Koncepcja *continuum* miejsko-wiejskiego ma zatem nie tylko wymiar przestrzenny (na osi miejskości-wiejskości), lecz także odpowiednią treść zawartą w procesach urbanizacji i modernizacji, którym owe *continuum* podlega.

Przedstawiona koncepcja wiejsko-miejskiego *continuum* traktuje *de facto* wieś i miasto jako biegunowe kategorie, pomiędzy którymi natężenie cech jest stopniowalne. Jednak obok tej perspektywy badawczej możliwe jest i ujęcie odwrotne, a wówczas mamy do czynienia ze ścisłym ekonomicznym związkiem tych dwóch kategorii, najczęściej będących funkcją odległości. Dotyczy to mianowicie koncepcji „centrum-peryferia”, gdzie głównym przedmiotem badań są związki i relacje między centrum (miastem – ośrodkiem centralnym) a peryferiami, które wzajemnie bez siebie nie istnieją. W koncepcji tej obok cech społecznych, zespołu symboli i wzorów kulturowych (które dominowały w wiejsko-miejskim *continuum*) uwzględnia się przede wszystkim zależności ekonomiczne i kwestię dominacji administracyjnej (czy politycznej).

Koncepcja wzajemnego oddziaływania miast i wsi Centrum a peryferie

Model koncepcji wzajemnego oddziaływania miast i wsi opisuje sytuację, gdy wskutek zaistnienia odpowiednich warunków (czynników) pewna jednostka (zbiorowość) zaczyna dominować, staje się ośrodkiem centralnym określonego obszaru. Jej rozwój następuje kosztem pozostałych jednostek semizurbanizowanych, monofunkcyjnych rolniczo, czy ogólnie posiadających relatywnie mniej walorów prorozwojowych. Uogólniając, dotyczy to obszarów wiejskich, które w zależności od siły ekonomicznej zbiorowości lokalnej stają się mniej lub bardziej eksploatowanymi i zdominowanymi peryferiami systemu¹⁶. Rozwój miejskich ośrodków centralnych – dzięki zjawisku dyfuzji – rozprzestrzenia się również w kierunku peryferii, jednak pierwsza siła tzw. efektu wymywania (absorpcji) jest znacznie silniejsza niż siła wtórna tzw. efektu rozprzestrzeniania (dyfuzji). Promień dyfuzji jest najczęściej zbyt krótki, by wyhamować procesy wymywania zasobów z obszarów położonych w strefach subregionalnych.

W podejściu geograficznym peryferie to obszary położone w strefie marginalnej określonych struktur terytorialnych, układów regionalnych, ponadregionalnych względem jakiegoś rdzenia (ośrodka wiodącego, centralnego). Abstrahując jednak od funkcji odległości, ekonomiczną peryferyjność definiuje

¹⁶ B. Jałowiecki, *Proces urbanizacji a relacje miasto – wieś*, IRWiR PAN, Warszawa 1987, s. 21.

również funkcja niskiego poziomu rozwoju danego obszaru, jego struktur społeczno-gospodarczych. W zależności od szczebla hierarchii, cały region może mieć charakter peryferyjny, bądź też wewnątrz niego występuje strefa marginalna (depresyjna pod względem pewnych cech strukturalnych) i wówczas wydzielić można wewnątrzregionalne strefy peryferyjne¹⁷. Oba podejścia – to geograficzne, gdzie wyznacznikiem peryferyjności jest odległość jednostek podrzędnych od ośrodków centralnych, jak i to ekonomiczne, gdzie dystans mierzymy poprzez typ ukształtowanych struktur społeczno-gospodarczych zakłada, że każdy region (ośrodek, obszar) składa się zarówno z centrum, jak i peryferii.

Ogólna myśl centrum – peryferia stała się podstawą do skonstruowania ogólniejszych teorii rozwoju, ujmowanych najczęściej pod hasłem teorii polaryzacji (teorii rozwoju nierównomiernego). Przypomnieć szczególnie należy dwie: teorię biegunów wzrostu oraz teorię rdzeni i peryferii¹⁸. Ich istotą jest stwierdzenie, że rozwój gospodarczy może przebiegać w sposób nie zrównoważony wskutek kumulacji procesów innowacyjnych w ośrodkach już rozwiniętych. Zwykle zapoczątkowany zostaje w nielicznych branżach (polaryzacja sektorowa)¹⁹, czy miejscach (polaryzacja regionalna)²⁰, a następnie rozprzestrzenia się dzięki dyfuzji różnymi ścieżkami na pozostałą część obszaru (mniejsze ośrodki regionalne i peryferia) ze zmiennymi skutkami dla całości gospodarki.

Charakterystyczne w przywołanych teoriach jest to, że opisywany proces wzrostu z reguły zaczyna się w głównych centrach miejskich i rozszerza – poprzez centra regionalne – na peryferia. W świetle tej koncepcji relacje miasto-wieś wyglądają następująco: bieguny wzrostu to miasta, które indukują rozwój ekonomiczny na obszary sąsiadujące, ale siła jego dyfuzji jest stopniowalna i zmniejsza się wraz ze wzrostem odległości od miasta centralnego, zaś na obszarach peryferyjnych zasięg dyfuzji jest niezauważalny. Jest to zatem opis zhierarchizowanej przestrzeni (gdź akcentuje, że inwestycje i innowacje są inicjowane w centrach) oraz opis statycznego regionalnego podziału pracy. Współczesne badania dostarczają również dowodów, że pełnienie roli biegunów wzrostu nie jest wyłącznie przypisane obszarom aglomeracyjnym. W regionach peryferyjnych (niezurbanizowanych), również może nastąpić uruchomienie wewnętrznych impulsów prorozwojowych. To jednak wymaga wytworzenia tzw. popytu lokalnego

¹⁷ o czym pisał: A. Zagożdżon, Regiony peryferyjne a zagadnienia peryferyjnych układów osadniczych, (w:) *Przegląd Geograficzny* 1980, t. III, z. 4, s. 816-819.

¹⁸ założenia omawia M. Stanny w: M. Stanny, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa 2013, s. 24.

¹⁹ Opisana w latach przez Francois Perroux w: *Economic space: theory and applications* „*Quarterly Journal of Economics*”, vol. 64 (1), 1950, s. 89-104.

²⁰ Opisana w 1957 przez Gunnara Myrdala w: G. Myrdal, *Teoria ekonomii a kraje gospodarczo rozwinięte*, PWG, Warszawa 1958.

do uruchomienia którego niezbędna jest masa krytyczna. Obszary położone peryferyjnie często wypłukane z takiej masy, impulsów rozwojowych muszą szukać w tzw. endogenicznych zasobach lokalnych.

Podsumowanie

Problem definiowania obszarów, oddzielenia tego co wiejskie od tego co miejskie, wykrojenia owej części wiejskiej lub miejskiej z pewnej całości społeczno-ekonomicznej (a więc sprawa kryteriów) jest ostatecznie nierozstrzygalny. Wyznaczenie linii demarkacyjnej pomiędzy miastem a wsią jest arbitralne, stąd budzi zawsze wątpliwości. Jednoznaczne przyjęcie konkretnego kryterium rodzi mnóstwo konsekwencji i waży na uzyskanym obrazie obszaru. Każda definicja zmusza jednak do rozdzielenia miasta od wsi, do podzielenia danego terytorium, które z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego jest przecież pewną całością. Paradoksalnie miasto i wieś to dwa podsystemy które są względem siebie komplementarne i jednocześnie przeciwstawne, gdyż w makrosystemie społeczno-ekonomicznym wytwarzają oba typy powiązań.

Charakterystyka procesów i struktur społeczno-gospodarczych w układzie dychotomicznym, właściwie przedstawia rzeczywistość w zbytnim uproszczeniu, nie ukazując jednolitości i strefowości zjawisk typowych dla poszczególnych obszarów. Rozłożony nierównomiernie rozwój społeczno-gospodarczy, tworzy pewne układy czy przestrzenne koncentracje działalności ludzkiej, których specyfikę dostrzec można na lokalnym poziomie analizy. Powiązania strukturalno-funkcjonalne tej działalności w przestrzeni pozwalają wydzielić określone zespoły jednostek administracyjnych o wspólnych cechach odzwierciedlających podobne natężenie badanych zjawisk²¹. Możliwe staje się wówczas pogrupowanie jednostek w zbiory o podobnych charakterystykach. Taki hierarchiczny układ jednorodnych obszarów tworzy swoistą oś *continuum* miejsko-wiejskiego. Relacje miasto – wieś są częścią szerszego układu relacji centrum – peryferia, gdyż możemy je traktować jako relację między miejscami, konkretnych przestrzennych struktur gospodarczych czy społecznych oraz jako relację miejskości-wiejskości, badając różne systemy gospodarowania, środowiska społeczne, style życia.

Na zakończenie przypomnijmy, że przeciwstawianie miastu wsi ma wymiar historyczny, istnieje bowiem od zawsze, odkąd istnieje miasto. Jego ujęcie najpierw dychotomiczne, potem w relacji wiejsko-miejskiego *continuum*, uległo ewolucji wraz z rolą, jaką rolnictwo odgrywało w gospodarce. W obecnej fazie nastąpiło jego uogólnienie w postać przeciwieństwa centrum – peryferia.

²¹ Przykład: A. Rosner, M. Stanny, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa 2016, s. 33 i 57.

Bibliografia

1. Bank Danych Lokalnych (BDL), GUS, Warszawa 2014.
2. Chojnicki Z., Czyż T., *Charakterystyka małych miast regionu poznańskiego a koncepcja continuum miejsko-wiejskiego*, (w:) *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, P. Korcelli, A. Gawryszewski (red.), „Prace Geograficzne IG PAN”, nr 152, Wrocław-Łódź 1989.
3. Czarnecki A., *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa 2009.
4. Falkowski J., Brodowski P., *Ocena continuum miejsko-wiejskiego obszarów metropolitalnych Polski metoda potencjału społeczno-gospodarczego*, (w:) *Problemy i metody oceny continuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, W. Gierańczyk, M. Kluba (red.). Studia Obszarów Wiejskich t. XIII, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, IGiPZ PAN, Warszawa 2008.
5. Frenkel I., *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian*, IRWiR PAN, Warszawa 2003.
6. Gałęski B. *Socjologia wsi: pojęcia podstawowe*, PWN, Warszawa 1966.
7. Gorlach K., *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
8. Halamska M., *Struktura społeczna współczesnej polskiej wsi. Zróżnicowanie regionalne*, (w:) *Wieś i Rolnictwo* 2014, nr 1 (162).
9. Jałowiecki B., *Proces urbanizacji a relacje miasto – wieś*, IRWiR PAN, Warszawa 1987.
10. Kiełczewska-Zalewska M., *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*. Wyd. 3, PWN, Warszawa 1976.
11. Lucas R. E., *Why doesn't capital flow from the rich to poor countries?* „*American Economic Review*”, Vol. 30, nr 1, 1990.
12. Myrdal G., *Teoria ekonomii a kraje gospodarczo rozwinięte*, PWG, Warszawa 1958.
13. Perroux F., *Economic space: theory and applications*, „*Quarterly Journal of Economics*”, vol. 64 (1), 1950.
14. Romer P. M., *Endogenous technological change*, „*Journal of Political Economy*”, vol. 98, nr. 5, cz. 2. 1990.
15. Romer P. M., *New good, old theory and the welfare costs of trade restrictions*, „*Journal of Development Economics*”, vol. 43, nr 1, 1994.
16. Rosner A., Stanny M., *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa 2014.

17. Rosner A., Stanny M., *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa 2016.
18. Rosset E., *Perspektywy demograficzne Polski*, PWE, Warszawa 1961.
19. Sokołowski D., *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*, Wyd. UMK, Toruń 1999.
20. Stanny M., *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa 2013.
21. Stanny M., *Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie*, (w:) *Wieś i Rolnictwo*, nr 1 (162), 2014.
22. Stola W., *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, IGiPZ PAN, Wyd. Ossolińskich, Wrocław 1987.
23. Stackelberg K. von, Hahne U., 1998, *Teorie rozwoju regionalnego*, (w:) *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne Polska, Czechy, Niemcy*, S. Golinowska (red.), Raport IPiSS, Zeszyt 16, Warszawa 1998.
24. *Wieś jako przedmiot badań naukowych*, praca zbiorowa pod red. M. Halamskiej, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2011.
25. Zagożdżon A., *Osadnictwo – trwałość i zmienność*, (w:) *Procesy urbanizacji i przekształcania miast w Polsce*, B. Jałowicki, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.). Ossolineum, Wrocław-Lódź 1988.
26. Zagożdżon A., *Regiony peryferyjne a zagadnienia peryferyjnych układów osadniczych*, (w:) *Przegląd Geograficzny*, t. III, z. 4, 1980.

TOWN – VILLAGE: DICHOTOMY OR CONTINUUM? REFLECTIONS IN THREE CONTEXTS: SOCIOLOGICAL, ECONOMIC AND GEOGRAPHICAL

The town and the village are two subsystems that are mutually complementary and contradictory at the same time, since in socio-economic macrosystem they produce both types of connections. From the socio-economic development point of view of socio-economic development, urban and rural areas constitute a whole, however, as a result of the ambiguity of the relationship between them we are still looking for an answer to the question where the town ends and the village begins? Reflections on the interpretation of so defined research problem, have been presented in three dimensions: spatial, sociological and economic.

The methodological dilemma examined in the article, which concerns the determination of the relationship between town and village, is ultimately unsolvable. Opposing town to village has a historical dimension, as is has been present ever since towns exist. Its formulation, at first dichotomous, then in relationship of rural – urban continuum, has evolved along with the role which agriculture played in the economy. In the current phase it has been generalized in the form of center – periphery opposition.

Keywords: town – village relationship, dichotomy, continuum, center – periphery.